

Katarzyna Zwierzewicz

Książnica Pomorska

POWSTANIE KSIĄŻNICY POMORSKIEJ KAMIENIEM MILOWYM DLA NAUKI I KULTURY POMORSKIEJ

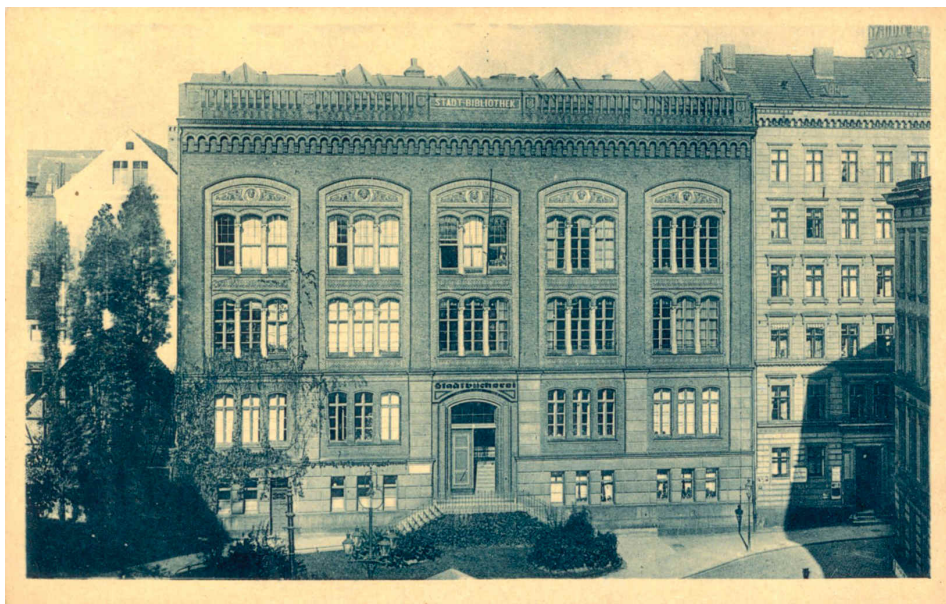
Kamień milowy – czym jest? W czasach Imperium Rzymskiego był on znakiem kamiennym służącym do oznaczenia drogi. Kamienie owe rozmieszczano na poboczach dróg, aby ułatwić orientację w trakcie podróży. Pojęcie to stosowane jest też dla podkreślenia wydarzeń szczególnie ważnych w historii jakiejś społeczności, znaczących dla rozwoju cywilizacji. Takim wydarzeniem bez wątpienia było utworzenie w 1905 roku pierwszej w Szczecinie biblioteki publicznej – *Stadtbibliothek* (Biblioteki Miejskiej).

Przełom XIX i XX wieku to czas szybkiego rozwoju miasta, a co za tym idzie, silnego rozkwitu kultury szczecińskiej. Powstawały wówczas w Szczecinie liczne stowarzyszenia, muzea, rozwijało się środowisko muzyczne. Zbiory książek były w tym czasie w posiadaniu głównie osób prywatnych. Istniało wprawdzie kilka bibliotek o poważniejszych zasobach – biblioteka burmistrza Liebeherra, biblioteka Loepera, biblioteka *Landschaftu* (Zrzeszenia Ziemian w Szczecinie), biblioteka rejencji szczecińskiej, a także biblioteka Gimnazjum Mariackiego, ale nie były one dostępne ogółowi społeczeństwa¹. Znaczny zasób książek posiadały kościoły, istniało również kilkanaście towarzystw o charakterze naukowym lub popularnonaukowo-oświatowym, dysponujących pokaźnym księgozbiorem. Towarzystwa te służyły jednak głównie elicie intelektualnej Szczecina, stąd wzięła się potrzeba utworzenia pierwszej w mieście biblioteki publicznej. Szczecin był ostatnim miastem w Rzeszy, w którym taka biblioteka powstała.

Pierwsze prace nad utworzeniem Biblioteki rozpoczęto już w październiku 1901 roku. Wówczas to podjęto uchwałę powołującą dr. Theodora Münstera na stanowisko bibliotekarza miejskiego. Podstawę księgozbioru nowo utworzonej biblioteki stanowiła część zasobów biblioteki ratuszowej, złożonej w znacznej mierze z książek tzw. Biblioteki Muzeum Pomorskiego (*Pommersches Museum*). Niestety, po kilku miesiącach pracy dr Münster zmarł. Przez blisko pół roku posada bibliotekarza miejskiego była nieobsadzona, aż wreszcie w lipcu 1903 roku stanowisko to objął prof. dr Karl Kunze. Jego zadaniem było scalenie niejednorodnego księgozbioru w zasób mogący służyć zaspakajaniu zarówno naukowych jak i ogólnych potrzeb czytelników mieszkańców Szczecina oraz udostępnienie go czytelnikom.

1 *Od Stadtbibliothek do Książnicy Pomorskiej*, red. H. Niedbał, Szczecin 2005, s. 23.

Od 1905 roku siedzibą Biblioteki stał się gmach przy ulicy Grüne Schanze 8 (Dworcowa 8), w którym wcześniej mieściło się Gimnazjum Miejskie. W tym początkowym okresie zajmowała ona jedynie drugie piętro budynku, na którym zorganizowano czytelnię książek, czytelnię czasopism i wypożyczalnię. Z czasem gdy zbiorów zaczęło przybywać Biblioteka zajęła cały budynek².

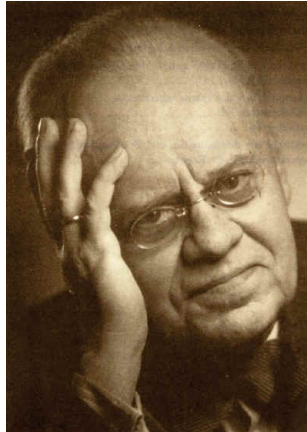

1. Budynek Stadtbibliothek przy Grüne Schanze 8

W pierwszych latach działalności Biblioteki jej księgozbiór liczył ok. 25 tys. książek, z których większość stanowiły dary. Udostępnianie zbiorów odbywało się bezpłatnie (lecz wyłącznie w czytelniach), później za wypożyczenie książek do domu pobierano opłaty. Raz w tygodniu organizowano pokazy nowości książkowych aby zaznajomić czytelników z najnowszymi nabytkami. Od 1907 roku spisy nowości książkowych drukowano w niedzielnych wydaniach poczytnych dzienników szczecińskich.

W 1907 roku Karl Kunze opuścił Szczecin a stanowisko bibliotekarza miejskiego przejął pochodzący z Wirtembergii dr Erwin Ackerknecht – znakomity fachowiec, który przez wiele lat kształtował wizerunek Biblioteki.

2 C.Z. Gałczyńska, *Biblioteka Miejska w Szczecinie*, „Bibliotekarz Zachodniopomorski” 1996, nr 1/2, s. 34.

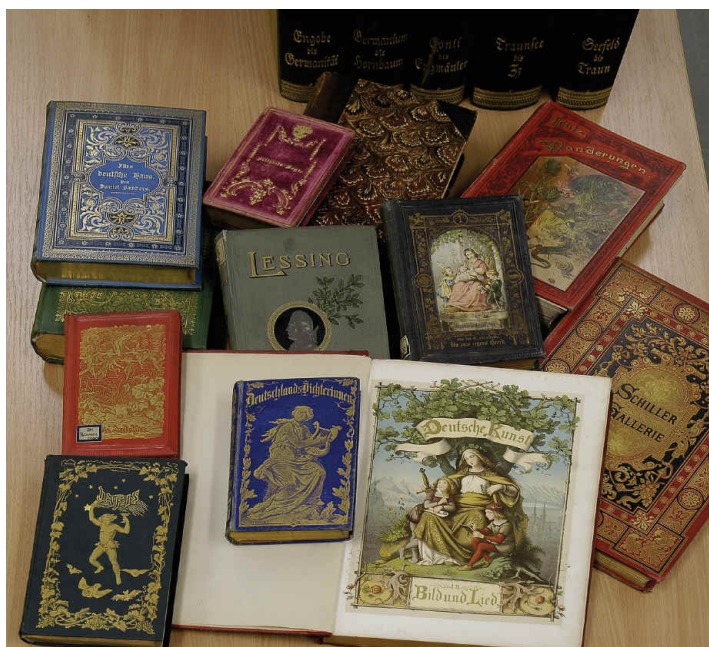
2. Erwin Ackerknecht, rok 1950. Repr. za: *Der Nachlaß Erwin Ackerknecht. Ein Verzeichnis*, Marbach 1995, s. 6

W styczniu 1907 roku Biblioteka powiększyła swoje zbiory przejmując zasób Kunstbibliothek der Stadt Stettin (tzw. Biblioteki Sztuki Miasta Szczecina) zarządzanej przez nadburmistrza Hermanna Hakena, rok później zaś przyjęła w depozyt zbiory Biblioteki Zarządu Kościołów Miejskich (Bibliothek des Ministeriums der Stadtkirchen Stettins). Depozyt ten liczył 4300 wol., w tym wiele klocków, 20 średniowiecznych rękopisów i liczne starodruki. W 1914 roku do Stadtbibliothek trafiła część księgozbiorów biblioteki Gimnazjum Miejskiego oraz biblioteki Gimnazjum Fundacji Mariackiej (inkunabuły, pierwodruki, muzykalia, zbiory Matthäusa Heinricha von Liebeherra, Joachima Bernharda Steinbrücka i jego syna Johanna Joachima). Od 1910 roku Biblioteka rozpoczęła gromadzenie księgozbioru dla niewidomych, a od 1912 roku zaczęła udostępniać zbiory muzyczne (Musikalienbücherei).

3. Pochodzący z dawnej Stadtbibliothek alfabetyczny katalog kłamrowy, stan współczesny. Fot. J. Surudo

Erwin Ackerknecht stał się inicjatorem reformy miejskiego bibliotekarstwa. Poza działaniami na rzecz Stadtbibliothek wielką troską darzył miejskie biblioteki ludowe – (Volksbüchereien). Było ich wówczas w Szczecinie 12, a mieściły się głównie w pomieszczeniach budynków szkolnych (czasem w mieszkaniach prywatnych). Ackerknecht myślał o ich centralizacji. Chciał, by zbiory Stadtbibliothek służyły tylko celom naukowym (miała ona pełnić funkcję biblioteki akademickiej), zaś Biblioteka Ludowa, którą chciał utworzyć, miała być dostępna wszystkim mieszkańcom Szczecina. Z jego też inicjatywy w 1912 r. powołano Fundację Bibliotek Ludowych, a w 1913 roku zorganizowano Państwowy Punkt Konsultacyjny dla Bibliotek Ludowych Prowincji Pomorza, dzięki czemu doszło do zrzeszenia w Związku Bibliotek Pomorskich ośmiuset miejskich i wiejskich bibliotek ludowych.

4. Zbiory dawnej Stadtbibliothek. Fot. J. Surudo

Od października 1918 roku weszła w użycie nowa nazwa Biblioteki Miejskiej – Stadtbücherei zamiast poprzednio używanej nazwy – Stadtbibliothek. Wiązało się to z otwarciem na parterze budynku przy Grüne Schanze oddziału i Centrali Bibliotek Ludowych (styczeń 1919 roku), przy których funkcjonowały również: Wyższa Szkoła Ludowa oraz Biblioteka Ludowa. Erwin Ackerknecht został kierownikiem całości. Placówki te prowadziły cykliczne wykłady o różnorodnej tematyce, organizowały kursy dla bezrobotnych, wieczory poetyckie, przedstawienia teatru cieni, wieczory pieśni ludowych i kolęd, wycieczki, lekcje gimnastyki.

Z inicjatywy Erwina Ackerknechta w 1923 roku powołana została Pommer-sche Landeswanderbücherei (Pomorska Biblioteka Wędrowna).

W 1934 roku Biblioteka otrzymała w darze cenne muzykalia, rękopisy i listy Carla Loewego a także zbiór poetyckich i medycznych rękopisów Carla Ludwiga Schleicha. W roku następnym Ackerknecht utworzył Miejskie Archiwum Ikonograficzne (Städtisches Bildarchiv). Jego podstawę stanowił zbiór fotografii Miejskiego Urzędu Budownictwa i Szczecińskiego Związku Komunikacji.

W okresie II wojny światowej najcenniejszą część księgozbioru zabezpieczono w piwnicach Miejskiej Kasy Oszczędności w Szczecinie, a także w dworach właścicieli ziemskich w Jagowie, Boguszynach, Tychowie, Pęczynie, Śniatowie, Kamiennym Moście. 7 marca 1945 roku Erwin Ackerknecht wraz z rodziną wyjechał ze Szczecina, a od lipca 1945 roku rozpoczął się nowy, tym razem już polski, rozdział dziejów Biblioteki.

7 lipca 1945 roku uchwałą władz miejskich powołana została Biblioteka Miejska – pierwsza polska placówka kultury w Szczecinie. Przejęła ona budynek i zbiory dawnej Stadtbücherei (ok. 200 tys. tomów księgozbioru naukowego oraz ok. 100 tys. tomów beletrystyki). W pierwszym okresie działalności Biblioteki skupiono się głównie na usuwaniu skutków działań wojennych, porządkowaniu księgozbiorów oraz przejmowaniu i zabezpieczaniu ocalałych, ale rozproszonych zbiorów, m.in. części księgozbioru biblioteki Gimnazjum Mariackiego (Marienstifts-Gymnasium) w Szczecinie oraz biblioteki Gimnazjum im. Petera Groeninga w Stargardzie Szczecińskim (Gymnasium Groeningianum). Pierwsze polskie książki biblioteka otrzymała w darze od osadników, którzy zostali tu przesiedleni z Kresów Wschodnich. 1 marca 1946 roku Biblioteka Miejska uruchomiła pierwszą w Szczecinie wypożyczalnię polskich książek (choć w dniu otwarcia dysponowała zaledwie 15 polskimi tytułami)³.

Nieustabilizowany powojenny status Szczecina sprawił, iż w latach 1946–1951 na mocy decyzji politycznych część zbiorów Biblioteki Miejskiej przekazano w depozyt innym bibliotekom naukowym w Polsce (ok. 100 tys. wol.).

W 1947 roku rozpoczęła działalność Wojewódzka Biblioteka Publiczna. Z połączenia bibliotek: Miejskiej i Wojewódzkiej w 1955 roku utworzono Wojewódzką i Miejską Bibliotekę Publiczną, której dyrektorem został Stanisław Badoń. Mieściła się ona w budynku przy ulicy Dworcowej i była jedną z pierwszych tego typu placówek w Polsce. Jej zadanie polegało na tworzeniu sieci terenowych bibliotek publicznych i nadzorze merytorycznym nad nimi.

W latach 1962–1965 nastąpiła pierwsza rozbudowa Biblioteki. Odbudowano zniszczony w czasie działań wojennych gmach byłej szkoły podstawowej mieszczącej się przy ulicy Podgórznej 15/16, łącząc go z budynkiem głównym Biblioteki. Niezwykle ważne dla WiMBP były działania Stanisława Badonia na rzecz scalenia księgozbiorów historycznych rozproszonych po całym regionie (WiMBP przejęła m.in. księgozbiór Biblioteki Gimnazjum Fundacji Mariackiej, Muzeum Miejskiego, zbiory osób prywatnych). W 1963 roku WiMBP otrzymała od Muzeum Pomorza Zachodniego ok. 600 wol. zabytkowych druków (w tym 11 inkunabułów i 3 kodeksy pergaminowe z XIV i XV wieku).

3 S. Siadkowski, *Biblioteka Miejska w Szczecinie*, „Bibliotekarz” 1946, nr 6/7, s. 146.

Bogate zbiory WiMBP, jak również jej działalność naukowa i oświatowa, zdecydowały o nadaniu jej w lipcu 1965 roku statusu biblioteki naukowej, a także o przyznaniu w 1969 r. egzemplarza obowiązkowego wszystkich druków ukazujących się w Polsce.

W 1974 roku dyrektorem WiMBP został Stanisław Krzywicki – autor i realizator pierwszych etapów rozbudowy Biblioteki. To za jego kadencji w 1999 roku oddano do użytku nowy, bardzo nowoczesny gmach Książnicy o kubaturze 40 tys. m³.

Dzięki inicjatywie Stanisława Krzywickiego podjęto starania mające na celu odtworzenie zbiorów regionalnych, nasilono też działania w kierunku odzyskania zbiorów wywiezionych z Biblioteki w latach czterdziestych.

Na podstawie uzgodnień siedmiu wojewodów regionu Pomorza, od 1994 roku Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna została przekształcona w Książnicę Pomorską i otrzymała nowy statut.

Dzisiejsza Książnica Pomorska jest samorządową instytucją kultury, pełniącą funkcję centralnej biblioteki całego Pomorza i wojewódzkiej biblioteki publicznej. Od 2004 roku dyrektorem Książnicy jest Lucjan Bąbolewski⁴.

Książnica Pomorska oprócz literatury naukowej, popularnonaukowej i pięknej posiada niezwykle bogate zbiory czytelni specjalistycznych, w tym: rękopisy i stare druki; zbiory ikonograficzne i dzieła sztuki; zbiory kartograficzne, dokumenty życia społecznego i normy; informacje bibliograficzne z różnych dziedzin wiedzy. W jej zbiorach jest ponad 30 tys. starych druków z XV–XVIII wieku. Jest to księgozbiór o charakterze uniwersalnym, obejmujący druki ze wszystkich dziedzin ówczesnej wiedzy: filozofii, medycyny, geografii, historii powszechnej i historii literatury. Spory zasób stanowi literatura prawnicza oraz teologiczna. Pokazna jest kolekcja literatury antycznej. Księgozbiór podzielony jest na inkunabuły, polonika, pomeranika i druki obce, które stanowią największą część zbioru i reprezentują głównie druki z oficyn niemieckich, natomiast w mniejszym stopniu z niderlandzkich, szwajcarskich, francuskich, włoskich, hiszpańskich czy skandynawskich.

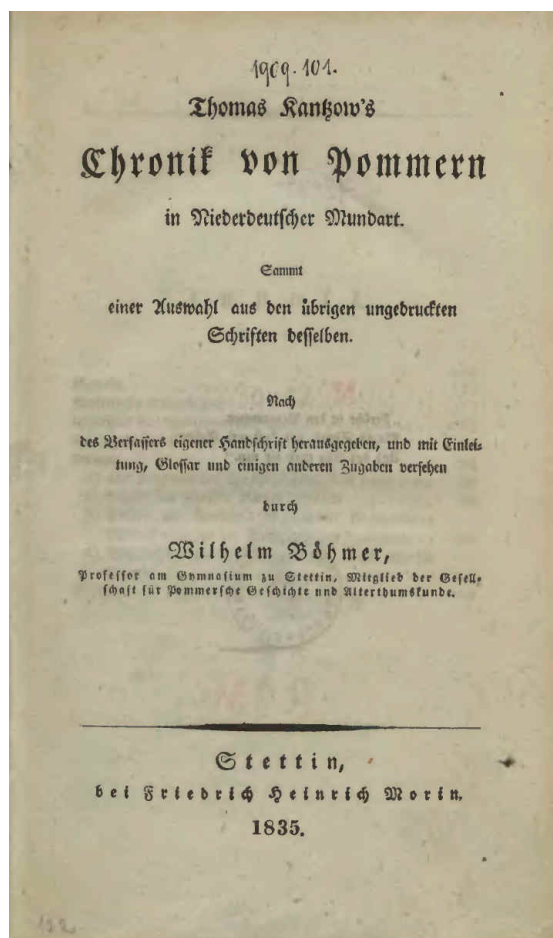
Jedną z najcenniejszych kolekcji Biblioteki stanowią inkunabuły. Książnica posiada 56 tytułów inkunabułów (41 wol.), z których większość ma proveniencję pomorską. Wywodzą się one z biblioteki kapitulnej przy katedrze w Kamieniu Pomorskim i z kościoła Mariackiego w Stargardzie Szczecińskim. Najpiękniejszym pod względem artystycznym inkunabułem jest dzieło św. Bonawentury *Opuscula*, wydane w Strasburgu w 1489 roku. Ozdobione jest ono drzeworytową, kolorowaną wyklejką z podobizną autora. Bardzo cenne jest też pochodzące z XV w polonikum – dzieło Mikołaja z Błonia, zatytułowane *Sermones*. Wydane zostało ono w Strasburgu w 1495 roku, a pochodzi z księgozbioru przedwojennej Stadtbücherei.

Kolekcja pomeraników obejmuje ponad 4000 wol. Są to dzieła wydane na terenie Pomorza Zachodniego oraz Pomorza dotyczące. Najcenniejsze z nich pochodzą z biblioteki książęcej w Szczecinie oraz biblioteki kapitulnej w Kamieniu Pomorskim. Jednym z największych skarbów tej kolekcji jest *Missale*

4 *Od Stadtbibliothek do Książnicy Pomorskiej*, op. cit.

Caminense (Mszał Kamieński), wydany w Norymberdze w 1506 roku. Dzieło to, ukazujące katolicką przeszłość Pomorza, jest jednym z dwóch egzemplarzy notowanych w kraju. Najliczniejszą grupę pomoraników stanowią zarządzenia władz Księstwa Pomorskiego (książąt, zarządców szwedzkich i pruskich) oraz literatura okolicznościowa i dysertacje profesorów i uczniów szczecińskiego Pedagogium.

Zabytkowy księgozbiór Książnicy przez wiele lat stanowił jedyny warsztat regionalnych badań historycznych, był podstawowym źródłem do badań przeszłości Pomorza.

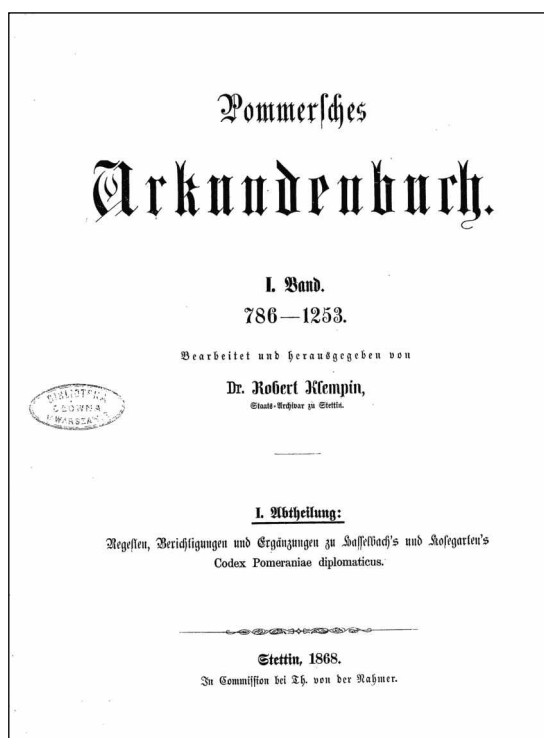

5. Strona tytułowa *Kroniki* Thomasa Kantzowa

Wśród pochodzących z XVII i XVIII wieku opracowań historiograficznych na uwagę zasługują wydane w Szczecinie: w 1622 roku genealogia książąt pomorskich Andreasa Hildebrandta (*Genealogia illustrissimorum Pomeraniae Ducum*), kronika Kościoła Daniela Cramera (*Das Grosse Pommrische Kirchen Chronicon*) z 1628 roku, historia Pomorza Johanna Micraeliusa (*Sechs Bücher vom Alten Pommerlande...*)

z 1723 roku, dzieje Szczecina Paula Friedeborna (*Descriptio urbis Stetinensis...*) z 1624 roku oraz wydane we Frankfurcie nad Menem w 1652 roku dzieło Martina Zeillera zawierające liczne ryciny miast pomorskich – *Topographia Electoratus Brandenburgici et Ducatus Pomeraniae...*⁵.

Bardzo ważnego materiału badawczego dostarcza zbiór dokumentów z terenów Pomorza Zachodniego – *Pommersches Urkundenbuch*. To złożone z dziewięciu tomów dzieło wydawane było w Szczecinie w latach 1868–1936. *Pommersches Urkundenbuch* zawiera pokaźny zbiór średniowiecznych dokumentów książąt i biskupów pomorskich. Znaleźć w nim można datowane od IX wieku po rok 1346 teksty immunitetów, przywilejów kościelnych, miejskich i rycerskich, nadań ziemskich, rent gruntowych.

6. Strona tytułowa *Pommersches Urkundenbuch*

Nie można również zapomnieć o jednym spośród najważniejszych, powstałych na Pomorzu dzieł historiograficznych – kronice Kantzowa, zatytułowanej *Pomerania*. Powstała ona ok. 1535 roku, a jej autor Thomas Kantzow (1505–1542) był sekretarzem w kancelarii książąt pomorskich – Barnima IX Pobożnego, Jerzego I i Filipa I wołogoskiego. Opisująca dzieje Pomorza Zachodniego *Pomerania* pierwotnie nosiła tytuł *Chronik von Pommern*. Kantzow napisał trzy nieukończone wersje tego dzieła, zwane *Fragmentami* i zachowane w 4 tomach in folio.

5 Skarby Książnicy Pomorskiej, opr. C. Judek, Szczecin 2005, s. 11.

Po śmierci Kantzowa zostały one zredagowane w jednolity tekst przez Mikołaja von Klempzena. Kronika napisana została najpierw w języku dolnoniemieckim a następnie w trzech wersjach górnoniemieckich. Doczekała się ona kilku wydań. *Pomerania* obejmuje dzieje całego Pomorza (do czasu opanowania go przez Zakon Krzyżacki w 1309 roku) i księstwa Rugii. Pisząc *Pomeranię* Kantzow korzystał z dzieł historyków rzymskich (Tacyta, Ptolomeusza), studiował prace historyków średniowiecznych (kroniki Helmolda, Kronikę wielkopolską, dzieło Długosza), opierał się też na dziełach Alberta Krantza i Mikołaja Marschalcka poświęconych dziejom Słowiańszczyzny nadbałtyckiej. *Pomerania* składa się z 4 ksiąg. Księga I *O starożytnej ziemi pomorskiej* traktuje o germańskich początkach Pomorza. Księga II *O następnych Pomorzanach i Rugijczykach* ukazuje początki niemieckiego osadnictwa i zostaje doprowadzona do 1464 roku, tj. do śmierci księcia szczecińskiego Ottona III. Księga III (podobnie jak IV bez osobnego tytułu) doprowadza narrację do roku 1549. Księga IV w całości ma charakter opisu geograficzno-etnograficznego Pomorza, przedstawiając granice dzielnic, Morze Bałtyckie, Odrę i Zalew, mieszkańców Pomorza, ich wiarę, sposoby walki i uzbrojenie, system władzy, prawo i obyczaje, bogactwa naturalne kraju, polowania, hodowlę, rybołówstwo, by zakończyć się rozdziałami poświęconymi poszczególnym ważniejszym miejscowościom w kraju⁶.

Cennym materiałem badawczym są dyplomatariusze rodów szlacheckich. Czytelnia Pomorzoznawcza Książnicy Pomorskiej posiada m.in. *Geschichte der Familie von Dewitz* Paula Gantzera (Halle 1912–1918) a także *Geschichtsquellen des burg- und schlossgesessenen Geschlechts von Borcke* G. Sello (Berlin 1896–1910). Należy również wspomnieć o dziele Juliusa Theodora Bagmihla *Pommersches Wappenbuch*. Jest to jedyny tak obszerny herbarz Pomorza (składa się z pięciu tomów). Obejmuje on ok. 800 litografowanych herbów rodzin pomorskich, zarówno tych dawno osiadłych, jak i przybyłych w XVIII i XIX wieku. Obok rycerskich rodów, takich jak: Arnim, Below, Bismarck, Bonin, Borcke, Flemming, Kleist, Mellin, Puttkamer, Wedel, Weiher, ukazano w nim rody o słowiańskich korzeniach: Bialken, Chmeleltz, Corvin-Wierzbitzki, Gostkowski, Jasmund, Jutrzenka itp. W swoim dziele Bagmihl zamieścił opisy poszczególnych herbów, jak również wizerunki ich wcześniejszych wersji pochodzących z zachowanych pieczęci. Herbarz wydawano w Szczecinie w latach 1843–1855.

Dla badacza dziejów Pomorza niezastąpionym źródłem będzie zbiór dokumentów średniowiecznych zebranych w publikacji: *Codex diplomaticus Brandenburgensis: Sammlung der Urkunden, Chroniken und sonstigen Quellenschriften für die Geschichte der Mark Brandenburg und ihrer Regenten*. Na dzieło to, którego autorem jest Adolph Friedrich Johann Riedel, składa się 40 tomów brandenburskich kodeksów dyplomatycznych, wydawanych w latach 1838–1869.

6 E. Rymar, *Dziedzictwo piśmiennicze Księstwa Gryfitów ze szczególnym uwzględnieniem obszaru państwa polskiego*, „Bibliotekarz Zachodniopomorski” 2000, nr 4, s. 5.

7. Heinrich Karl Berghaus (1797–1884)

Na uwagę zasługuje również *Księga Krajów (Landów) Księstwa Pomorskiego oraz Księstwa Rugii (Landbuch des Herzogthums Pommern und des Fürstenthums Rügen)*, opracowana przez Heinricha Karla Berghausa (1797–1884) – niemieckiego geografa, kartografa i historyka, przez 25 lat mieszkającego w Szczecinie. Berghaus podczas swoich podróży po Księstwie Pomorskim prowadził wnikliwe obserwacje, które później skrzętnie opisywał w swoim dziele.

Książnica Pomorska już od ponad stu lat służy mieszkańcom Szczecina i Pomorza Zachodniego. Ze względu na swój bogaty księgozbiór (około 1,5 mln jednostek) stanowi ważny warsztat pracy naukowej i dydaktycznej szczecińskiego środowiska naukowego. Jest też miejscem istotnych dla rozwoju i promocji kultury wydarzeń – wystaw, wykładów, promocji książek, spotkań literackich, prezentacji osiągnięć twórców regionalnych. Jest ona „kamieniem milowym”, instytucją, która poprzez swoje zbiory i działalność kształtuje obecne i przyszłe pokolenia.

Literatura

Gałczyńska C.Z., *Biblioteka Miejska w Szczecinie*, „Bibliotekarz Zachodniopomorski” 1996, nr 1/2, s. 34–39.

Od Stadtbibliothek do Książnicy Pomorskiej, red. H. Niedbał, Szczecin 2005.

Rymar E., *Dziedzictwo piśmiennicze Księstwa Gryfitów ze szczególnym uwzględnieniem obszaru państwa polskiego*, „Bibliotekarz Zachodniopomorski” 2000, nr 4, s. 5–32.

Siadkowski S., *Biblioteka Miejska w Szczecinie*, „Bibliotekarz” 1946, nr 6/7, s. 146–147.

Skarby Książnicy Pomorskiej, oprac. C. Judek, Szczecin 2005.

Solarska A., *Księgozbiór regionalny Książnicy Szczecińskiej*, „Bibliotekarz Zachodniopomorski” 1987, nr 1/2, s. 97–100.